

УДК 398.3(477.43)“19/20”

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2022.21.062>

ІВАННІКОВА ЛЮДМИЛА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

IVANNIKOVA LIUDMYLA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of the M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

Бібліографічний опис:

Іваннікова, Л. (2022) Приписи та заборони в календарних наративах села Губча Хмельницької області. *Слов'янський світ*, 21, 62–91.

Ivannikova, L. (2022) Prescriptions and Prohibitions in Calendar Narratives of the Hubcha Village (Khmelnyskyi Region). *The Slavic World*, 21, 62–91.

ПРИПИСИ ТА ЗАБОРОНИ В КАЛЕНДАРНИХ НАРАТИВАХ СЕЛА ГУБЧА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація / Abstract

Стаття присвячена нормативним текстам, які координують, регулюють і регламентують поведінку людини як у повсякденному житті, так і в певні сакральні часові проміжки. Вони відображають світоглядні уявлення народу про причинно-наслідкові зв'язки в навколишньому світі та в житті людини. Це – вірування, повір'я, прикмети, заборони, календарні й снотлумачні наративи. Усі ці тексти містять рекомендації та заборони, що необхідно й чого не слід робити в різні часові періоди. Предметом дослідження стали календарні наративи с. Губча Хмельницької

області, що містять оригінальні сюжети, у яких відображена система приписів, заборон і покарань за їх порушення. Матеріалом послужили прозові наративи й малі фольклорні форми, зафіксовані авторкою в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., що представляють локальну традицію одного села. За змістом вони чітко діляться на дві категорії: 1) тексти, які регламентують традицію: заборона на певні види їжі й дозвілля в час посту та рекомендації щодо виконання певних видів робіт протягом календарного року; 2) тексти, у яких розповідається про покарання за порушення поведінкових норм. До найпоширеніших заборон, що їх пам'ятають носії традиції цього села, належать такі: вимітати сміття та підмашувати в хаті, особливо піч, на Різдвяні свята; підслуховувати розмову худоби в новорічну ніч; виконувати будь-які види робіт у дні свята, зокрема на Мавський великдень; зневажати будь-яке (навіть невелике) свято, у тому числі й неділю. На порушника системи приписів і заборон чекає неминуча кара – хвороба, а то й смерть. Ряд аномальних явищ природи (посуха, проливний дощ, неврожай, поява шкідливих комах) також пояснюється порушенням певних заборон під час рокових свят: загородили плота на Провідному тижні; першою на велике свято зайшла в хагу жінка тощо. Нерідко всі ці настанови поєднуються з прийомами ініціальної та прогностичної магії. В окремих випадках календарний наратив контамінується зі снотлумачним. Здебільшого це сюжети про милостиню: покійник у сні повідомляє про одержання милостині, дякує або ж докоряє за неналежну милостиню чи просить милостині через сон. Деколи у снах родичі бачать загробне життя своїх рідних, які були щедрими або жадібними. Ці тексти закорінені в християнський світогляд і розповідаються переважно у дні Великого посту. Ще одна низка контамінацій календарного наративу зі снотлумачним прив'язана до свята Преображення Господнього. Це поширені в усьому слов'янському світі сюжети про те, що померлим дітям не дають яблук на тому світі, якщо їхні матері їли їх до Спаса. Усі наявні в текстах нормативи можна поділити на три групи: система приписів, система заборон і система покарань. Усі ці тексти мали педагогічну функцію, через них трансливалися стереотипи поведінки, закріплювалися певні звичаї, які ставали повсякденною нормою.

Ключові слова: календарний наратив, нормативи, нормативні тексти, приписи і заборони, локальна традиція.

The article deals with normative texts that coordinate, regulate and govern human behavior both in everyday life and in certain sacred time intervals. They reflect the people's worldview on casual relationships in the surrounding

world and in human life. These are beliefs, signs, omens, superstitions, calendar and oneirologic narratives. All these texts contain recommendations and prohibitions on what should and should not be done at different time periods. The subject of the study are the calendar narratives from the Hubcha village (Khmelnyskyi Region) that contain original plots reflecting the system of prescriptions and prohibitions, as well as punishments for their violation. The material for the research are the prose narratives and small folklore forms representing the local tradition of one village and recorded by the authoress in the late 20th – early 21st century. By their content, they are clearly divided into two categories: 1) texts that regulate the tradition, such as a ban on certain types of food and leisure during fasting, or recommendations for performing certain types of work during the calendar year; and 2) texts that describe punishment for violating behavioural norms. The most common prohibitions recalled by the pillars of this village's tradition include: sweeping out the garbage and whitewashing in the hut, especially the stove, on Christmas holidays; overhearing cattle's chatter on New Year's Eve; performing any kind of work on holidays, especially on Mavka's Easter; and disrespecting any (even a minor) holiday, including Sunday. A violator of these prescriptions and prohibitions will face an inevitable punishment, such as illness, or even death. A number of abnormal natural phenomena (drought, torrential rain, crop failure, pests) are also explained by violations, during annual holidays, of certain prohibitions, such as blocking a fence on Radunytsia (Saint Thomas Week); or a woman was the first to enter the house on a big holiday, etc. All these instructions are often combined with initial and prognostic magic techniques. In some cases, the calendar narrative is contaminated with dream interpretation. These are mostly plots about almsgiving: the deceased in a dream reports receiving alms, he thanks or reproaches for improper alms, or asks for alms through a dream. Sometimes, people see in their dreams the afterlife of their relatives, who were generous or greedy. These texts are rooted in the Christian worldview and are narrated mainly during the Great Lent. Another series of contaminations of the calendar narrative with dream interpretation is attached to the Feast of the Jesus Transfiguration. These are plots common throughout the Slavonic world that dead children are not given apples in the other world if their mothers ate them before the Apple Feast of the Saviour. All the regulations available in the texts may be divided into three groups: a system of prescriptions, a system of prohibitions, and a system of punishments. All these texts had a pedagogical function, transmitting behavioural stereotypes and fixing certain customs that became an everyday norm.

Keywords: calendar narrative, norms, regulatory texts, prescriptions and prohibitions, local tradition.

Вступ. В українській фольклорній традиції існує ціла низка нормативних текстів, які координують, регулюють і регламентують поведінку людини як у повсякденному житті, так і в певні сакральні часові проміжки. Вони відображають світоглядні уявлення народу про причинно-наслідкові зв'язки в навколишньому світі, у природі й житті людини. Однак більшість із них ґрунтуються переважно на міфологічних уявленнях про природу та саму людину й часто не мають певного раціонального змісту (вірування, повір'я, прикмети, забобони, календарні та снотлумачні наративи). Усі ці тексти містять розгорнуту систему нормативів: приписів, рекомендацій і заборон, що необхідно й чого не слід робити в певні моменти життя (при народженні дитини, під час весілля, похорону, закладання хати й т. ін.) та в окремі періоди року, доби, щоб убезпечитися від можливих негативних наслідків своїх дій. Особливо цікавими із цього погляду є календарні наративи, у яких приписи й заборони підтверджуються фольклорними сюжетами про сумні наслідки їх порушення. Оскільки система приписів і заборон формувалася віками, то оповідачі здебільшого вже не можуть пояснити їхнього походження, а лише вірять у те, що дотримання цих норм захистить людину і спільноту. У цих випадках причини й наслідки міняються місцями («не можна вбивати жабу, бо буде дощ»). Страх перед можливим наслідком є мотивацією для дотримання певних норм поведінки. Нерідко спостерігається перекодування архаїчних смислів, про що писав ще Іван Франко: «З самої природи річи впливає, що вірування не всюди можуть бути відмежовані від звичаїв, бо ж звичай впливає з вірувань, а часто буває й так, що якийсь давній звичай, котрого значіне в народній пам'яті затратило ся, мотивується якимсь новішим або *ad hoc* прикроєним віруванем» [8, с. 160].

В українській фольклористиці досі немає окремого дослідження, присвяченого народним нормативам, однак опосередковано цієї теми торкається кожен, хто вивчає календарну

та родинну обрядовість, народні думи, народні псалми, колядки й щедрівки, весільні пісні, голосіння, балади, магічний та прозовий фольклор (замовляння, ворожіння, снотлумачні наративи, бувальщини й билиці, апокрифічні, етіологічні та демонологічні легенди тощо), а особливо малі фольклорні жанри: приказки, прислів'я, прикмети, повір'я, вірування, які, власне, і є нормативними текстами. Досить згадати праці Василя Милорадовича [5], Івана Франка [8], Катерини Грушевської [1], Романа Гузія [2], Ірини Коваль-Фучило [4], Ярини Ставицької [7], Олени Чебанюк [9; 10;11;12], Оксани Шалак [13], Тетяни Шевчук [14] та ін.

Предметом нашого дослідження стали календарні наративи с. Губча Старокостянтинівського району Хмельницької області (тепер Хмельницький р-н), що містять цікаві й оригінальні сюжети, у яких відображена система приписів і заборон, пов'язаних із роковими святами (Різдво, Новий рік, Великий піст, Сорок святих, Благовіщення, Великдень, Мавський великдень, Проводи, Вознесіння, Преображення, Введення тощо), та розповіді про неминуче покарання за їх порушення. Матеріалом для дослідження послужили прозові наративи й малі фольклорні форми, зафіксовані мною в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., що транслиювалися переважно в межах моєї родини і представляють локальну традицію одного села. Мета дослідження – простежити динаміку народних вірувань від середини ХХ ст. до наших днів.

Основна частина. Наприкінці 80-х років ХХ ст. й до сьогодні в усній традиції села активно побутують як короткі, так і розгорнуті нормативні тексти, пов'язані з народним календарем, у яких певна заборона чи настанова стає сюжетотворчим елементом або ж висновком, що впливає зі змісту. Ці сюжети чітко діляться на дві категорії:

1. Безсюжетні наративи, що регламентують традицію: заборона на певні види їжі й дозвілля в час постів (спів, танці, музика, вечорниці, досвітки, сватання, весілля) та рекоменда-

ції, які роботи слід виконувати протягом року: початок і закінчення польових та городніх робіт (сівба зернових, посадка городини й овочів, збирання врожаю, молотьба збіжжя), хатні роботи, виготовлення полотна, відвідання храму, подання милостині в час посту і в дні великих свят тощо.

2. Фабулати, що містять певні заборони (застереження) та розповіді про покарання за порушення поведінкових норм, а також повідомлення про позитивні наслідки від дотримання традиційних норм. До найбільш поширених заборон, які пам'ятають носії традиції цього села, належать такі: вимітати сміття та підмащувати в хаті, особливо піч, на Різдвяні свята; підслуховувати розмову худоби в новорічну ніч; виконувати будь-які види робіт у дні свята, зокрема на Мавський великдень; заборона зневажати будь-яке (навіть невелике) свято, у тому числі й неділю. На порушника системи приписів і заборон чекає неминуча кара – хвороба, а то й смерть. Ряд аномальних явищ природи (посуха, проливний дощ, неврожай, нашествя шкідливих комах) також пояснюється порушенням певних заборон під час рокових свят: загородили плота (паркани) на Провідному (Світлому) тижні; першою на велике свято зайшла в хату жінка тощо. Деколи заборона не висловлена прямо, як наприклад у легендах про шукання цвіту папороті, однак вона впливає із самого сюжету як логічний висновок, що робити це вкрай небезпечно. Нерідко всі ці настанови поєднуються з прийомами ініціальної та прогностичної магії.

В окремих випадках календарний наратив контамінується зі снотлумачним (спостерігаємо міжжанрову дифузію текстів). Здебільшого це сюжети про милостиню: покійник у сні повідомляє про одержання милостині й дякує або ж докоряє за неналежно подану милостиню, просить милостині через сон. Інколи у снах родичі бачать загробне життя своїх батьків, сусідів, які були щедрими або жадібними. Ці тексти закорінені в християнський світогляд і розповідають їх переважно у дні Великого посту. Ще одна низка контамінацій календар-

ного наративу зі снотлумачним прив'язана до свята Преображення Господнього (загальновідомі сюжети про те, що померлим дітям не дають яблук на тому світі, якщо їхні матері їли їх до Спаса).

Отже, усі наявні в календарних наративах нормативи можна поділити на три групи: система приписів, система заборон і система покарань. Найширшу систему приписів, пов'язаних із народним і церковним календарем, складають регламентації стосовно певних видів сільськогосподарських робіт: виставляння пасіки після зими; весняної та осінньої сівби; посадки городніх культур; збирання врожаю; молотьби збіжжя. Окремі рекомендації поєднуються з прогностичною магією: «На Тепло' Олекси пасіки виставляють: як вилитить перша бджола, то буде тепла висна»¹; «До Благовіщиння сіяли горох чи овес – навіть сирид зіми могли сіяти, як висна потягне»²; «До Благовіщиння треба завжди посіяти росади, росадники тра, кажуть, посіяти. Це, кажуть, до Благовіщиння треба зробити, бо до Благовіщиння ни можна лізти в землю. А тоді вже можна сіяти всьо»³; «На Юрія садити гарбузи, то будуть дуже виликі гарбузи. Гарбузи садити тоді, як сонце сходить чирвоне, то будуть гарбузи чирвоні. Або сходить, або заходить – шоб були чирвоні, як сонце»⁴; «На висняно' Івана і Миколи сіють огірки. На Миколи Голодно' сіють, шоб були огірки»⁵. «Огірки сіяти в пониділок, вівторок і в читвер, чоловічі дні. А капусту в п'ятницю садити»⁶. Зрозуміло, що причиною таких рекомендацій стала зовнішня подібність городніх овочів до природних об'єктів або до частин людського тіла.

Щоправда, на початок ХХІ ст. респондентки вже самі констатують послаблення цих норм у зв'язку з послабленням релігійності селян та більш прагматичним ставленням до аграрних робіт: «До Благовіщиння, кажуть, ни можна лізти в землю, бо зимля ше спить. Но ми ж ни виконуїм цього. Бо як було потянуло типло, взялись люди садити городи. Бо потянуло типло. Тим більше, шо ше й кажуть, шо цей місяць ніби

дощовий, а травинь буде жаркий, і хто має як і має з ким, то посадили городи, в том числі і я»⁷.

Прагматику окремих рекомендацій, що стосуються весняних польових робіт і пов'язані зі сходом і заходом сонця, носії фольклору вже не можуть пояснити: «А пирид заходом сонця вже їхали дудами, щоб ни зайшло сонце в полі, бо ни мона було. І до схода сонця ни виїжджали. І це щоб зійшло сонце вдома, виїжджали, і щоб зайшло сонце тоже вдома. Такий закон був, так старі люди казали»⁸. Можливо, ця заборона належить до системи приписів та заборон, яких не слід порушувати після заходу сонця. До заходу сонця треба позачиняти ворота, хвіртки, двері, закрити худобу в хліві. Не можна спати в той час, коли заходить сонце. Коли вже сонце зайшло, не можна нести по вулиці відкрите молоко в гладущику, залишати на ніч на плоті гладущики, дитячу одягу та пелюшки, виливати купіль, виносити попіл і сміття тощо⁹.

Днями осінніх свят (день Святого пророка Іллі, Успіння та Різдва Пресвятої Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста Господнього, день Святого апостола і євангеліста Івана Богослова, Введення в храм Пресвятої Богородиці) маркують завершення весняно-літніх та початок осінніх польових і городніх робіт. Означені настанови впливають із багатівкового практичного досвіду та кліматичних умов цієї території: «Жали пшеницю до Іллі. “Ше далеко Гилля – то й вижну ше й я!”»; «“До Чесно’ Хреста то сівба чесна” – тра до Чесно’ Хреста посіяти жито на зіму»¹⁰. Найпізніше садили зимовий часник та сіяли зелень: «На Ввиденія часник садили пізно пирид зімою, окріпиць, питрушку сіяли. Бо як зарання посієш, типло – в’но зійде й пропаде. Треба, щоб вилижався»¹¹.

Закінчення польових робіт у давнину було пов'язане з прогностичною магією на майбутній урожай. Мені поталанило зафіксувати ритуал жертвоприношення землі, який звершували перед початком осінньої сівби: «Пирид Чесним Хрестом озимина сійця – пшениця й жито. Хазяї, як має сія-

ти вгосінь, то бире хліба шкурунку, цюлушку, і закопує в ріжкові, там, де має сіяти – хліб на хліб. І приказує: “Шоб хліб родився, шоб ни зводився, шоб ни виводився”. Це шоб це жито й ця пшениця, шоб вони мали зімою шо їсти – цю шкурунку, цюлушку хліба. Шоб зимля була ни голодна, шоб була насичана, сита, шоб на той рік гарний був врожай. Це зимлі дають їсти»¹². Безперечно, що цей ритуал у живому побутуванні існував до 30-х років ХХ ст., доки селяни були землевласниками. Після створення колгоспів він втратив свою актуальність.

Що стосується збирання врожаю овочів та всякої городини, то як у давнину, так і досі намагаються це зробити до Другої Пречистої, тобто до Різдва Пресвятої Богородиці: «Як прийде Причиста, то шоб вже зимля була чиста, шоб вже нічо’ ни росло. “Друга Причиста – вже госінь чиста”»¹³. А на початок жовтня вже мають бути знесені з городу гарбузи, вирізана й посічена капуста, викопані буряки: «“Івана Богослова – ни скажи свині ні слова,” хай ходить по городах»¹⁴. Після цього чоловіки розпочинали вручну ціпами молотити звезені з поля снопи жита, пшениці – «цілу зіму руками в клуні молотят»¹⁵.

Суворо регламентувалося традицією виготовлення полотна: обробка конопель; прядіння; снування; ткацтво. Зазвичай цей процес розпочинався також восени і тривав усю зиму, майже до кінця Великого посту, і частково був пов’язаний із досвітками. Цю роботу, як і інші хатні роботи, здебільшого виконували жінки. Усі етапи виготовлення полотна були строго розподілені в часі: «Цілу госінь порали коноплі: чисали, робили куклі, дергали на щітку-дергавку, дергали ручкі, тіпали. Ранше на чавусі душили, потім на терниці терли, потім дергали і с того клоча робили куклі і мичкі. Це всі робили вгосінь, цілу госінь.

А до Різдва сиділи і прали – спочатку прали куклі, це полотно, дуже тонко його прали. І приходили люди на досвітки, кожна брала свою пражу і кожна собі робила. По-

тім кінчали куклі, тоді починали прости мичкі, це товстіще – прали на радна, це вісімка. Бо десятка й дванацятка, то це прали с кукол. Вісімку попрали, тоді клоча, що осталося з мичок, прали виритеном, вал прали на мішки. Бо те прали на коловоротку, а виритено – це ломачка довга, в руках крутили. Це все на досьвітках було, дівчата робили. А ми на коловоротках прали вдома, з прадками ни ходили на досьвітки, а вже з виритеном ходили і вісімку прали там.

Як це все попрали, досьвітки кінчаюця, бо піст починайця. В піст це все красили різними красками, паски [смужки. – Л. І.]. Починайця піст. Вносят вирстати, накладають полотна, вісімки, і цілий піст роблять на вирстатах. Поробили це все – вирізують полотна, збираюця в хаті, роблять “закончини”, – бальок такий собі маленький, закончини. Зробили це все – за дьві ниділі до Великодня викидали вирстати, виносили в клуню і тоді вже пируть і мастят хату. Мاستили і прали за дьві ниділі до сьват»¹⁶. Зрозуміло, що все це – також досвід попередніх поколінь, адже виробництво полотна в цьому селі припинилося в 50-х роках ХХ ст., як тільки почали завозити фабричну тканину.

Певні рекомендації надавалися і стосовно приготування до Великодня. Вони були актуальними до кінця 70-х років ХХ ст., а окремі з них актуальні й досі. Так, у Чистий (Страшний) четвер підмітали сміття в хаті, замітали подвір'я, дівчата мили голови, уся родина купалася, нерідко вдавались і до лікувальної магії: «Пирид Великоднем, на тому тижні, де Білий тиждинь кажут, на Білому тижні, є Чистий читвер. Миюця люди, яйця миють, ставлять на піч в макітрі, щоб обсихали до суботи»¹⁷. «Купають дітей зляканіх в лісовому сіні, купають із трох криниць в воді»¹⁸. П'ятниця присвячувалась прикрашанню хати, у суботу готували великодні страви, пекли паски, фарбували крашанки. «В п'ятницю рушники ше вішали. Ше надворі підводять – хто шо може»¹⁹. «В суботу то вже повинно бути помашано, все поробляно. Пикли паску в су-

боту. Варать холодець, капусту смажать – все попичуть, пороблять ти й ждуть Виликодня. Ше там коло печі віхтем тирне, підмастить... “Помий, помаж і спати ляж”. Яйця красили в суботу»²⁰.

На Страсному тижні займалися приготуванням м'ясних страв, однак утримувалися від їх споживання: «Пирид Виликоднем, в останній тиждень посту, кололи кабани, різали вівці чи телята, но їсти ни їли, поки ни посьватиця, дітям навіть ни давали. Пикли ковбаси, варили все, ковбаси заливали жиром, ставили в погрібах, щоб було до сьвата. А сала вкладали в торби або в кошики клали і вшали на горі до бальків, і сало, і м'ясо. Це в останній тиждень»²¹.

Суворо заборонялося їсти у великодню ніч, до розговіння. Ця традиція в с. Губча регулювалася відповідним фольклорним наративом про покарання чоловіка, який порушив цю заборону: «На перший день Виликодня пішли люди на ніч до церкви сьватити. А їден дядько ни пішов до церкви, пішов в ту ніч на річку, наловив риби, нажарив ти й наївся, поки люди прийшли з церкви. А в ту ніч їсти ни мо'на, тра ждати сьвачено'. І от як прийшла жінка рано з церкви та й каже до його': “Добрий ранок! Христос воскрес!” А чоловік тоді: “Гав! Гав! Гав!” Ото йому так зробилося, і він гавкав, поки ни вмер».²²

Споживання скоромної та пісної їжі строго регламентувалося протягом посту і м'ясниць: «М'ясо на м'ясниці їли, а в масницю вже м'яса і сала ни їдят. На Масницю повинні мати сира і щодня вареники, цілий тиждень, рано і ввечері вареники. Сир, і масло, і молочне. Письля запустів – Великий піст. Їли рибу і голій»²³.

Оскільки під час Великого посту суворо заборонялося вживання скорому, його намагалися повністю позбутися в Сиропусну неділю, тобто в останній день Масниці. Однак народна традиція була пластичною, і таке крайнє фарисейство осуджувалось її носіями: «Ше як які люди, то оце як Масниця закінчується, а взавтра піст, то все, шо ни доїли, осталося,

залишки збирали – і все свиням оддавали: сир, смитану, молоко, м'ясо, яйця... Це вже взавтра цього ни мо'на їсти. А як ни скупі люди, то оддавали біднічим: вареники, все, шо осталось. То як вона має ввечірі свиням викинти, то візьме занесе бідним, то ше й діти ззідять там ввечірі»²⁴.

Певні рекомендації стосувалися і молочних страв. Адже якщо приготування м'яса можна відрегулювати (не різати худоби), то наявність молока в господарстві не завжди залежала від зусиль господарів. Проте й цьому давали раду, аби не порушувати звичаєвих норм: «А як молока були в піст, то тоже ни їли, – збирали смитані і били масла, такі масниці були, і складали в бочички білі дири́в'яні, соснові, і ставили в погріб, бо ни їли. А сир робили й складали в діжки, солили і стопкували його, і з його виходила ропа, заливали ше й сироваткою, зверху вона виступала, а як ни було, то заливали підсоляною сироваткою, щоб ни плісьнявіло, а тоді прикладали гнітом – клали дири́в'яні кружки: стилили тканину чистеньку, а на трапку кружки. А на них гніт, круглий камінь – купляли на базарі. Гладенькі, плискаті, всякіх розмірів були вони»²⁵.

Строго регламентувалося і споживання обрядових страв. Це було пов'язано з культом померлих родичів, особливо дітей: «Треба всім кутю їсти, в кого вмیرали. Бо як ти ни будиш їсти, то й вони на тому світі ни будуть їсти»²⁶; «На Сорок сьватих пичуть сорок піріжків. Їдять, дають, хто приходив. Колись діди ходили, то дідам давали по піріжечку. Хто йо' знає, може то сьватий, казали, приходив»²⁷. До дня Преображення Господнього заборонялося споживання вишень, черешень та яблук тим жінкам, у яких помирили діти. Фольклорні тексти, що регулюють цю традицію, завжди поєднуються зі снотлумачними наративами: «До Спаса їли яблуко. То в Мартохи хлопці вмер. І в Дивачки. То сниця їм, шо которесь там сидить окремо. Ті сидять, а вони їдять, а воно ні. Каже: “То чо' ти ни їси?” А воно каже: “Бо тім принесли, а міні нима, міні ни

дали!” – “А чом, каже, всім дітям дали, а тобі ни дали?” – “Бо ти ззіла! Нашо ти до Спаса мое яблуко ззіла?”»²⁸.

Цікаві приписи, що стосуються відвідання могил померлих родичів у Фомину неділю, тобто на Проводи, зберігаються до сьогодні. Символіка цього дня і всього Світлого тижня тісно пов’язана з ворітьми, які в традиційних уявленнях вважаються межею між «цим» і «тим» світом. Саме стоячи у воротах цвинтаря, за уявленнями моїх односельців, покійники дожидають своїх живих родичів у гості: «Заходять на кладбище ворітьми. Якими їх заносили, тими ворітьми кожний живий до вмерших своїх заходить. Збоку ни заходять, бо вони всі стоять в воротах і виглядають, хто прийде їх посітити»²⁹.

Очевидно, що на Провідному (Світлому) тижні, за аналогією до відкритих Царських врат іконостаса, мали б бути відкриті всі ворота: не лише ті, якими заходять у цвинтар, але й у кожному подвір’ї. Такі вірування сьогодні не збереглися. Однак на їх наявність у минулому натякає заборона городити на цьому тижні плота чи будь-яку іншу огорожу, копати ямки, вбивати в землю кілки, взагалі заборонено будь-які земляні роботи (це ще й пов’язано зі святкуванням у Світлий четвер Мавського великодня (див. далі)). За порушення цієї заборони Бог може покарати посухою: «На Провідному тижні нічо’ни мона городити, бо загородиш дощ. Як хто загородить, то люди прийдуть і роскідають. Ни можна городити і ямки копати. Як нима дощу, то шукають, хто де городив»³⁰. «Городити ни можна до Провід. Бо, кажуть, як нима дощу, то це від Паски до Провід загородив хтось плота, загородив дощ. Так воно чи ни так, али в нас в силі якогось року хотіли йти роскидати, чи то до Диниса, я вже ни помню, до кого там. Бо бачили, шо городилось там, і цілий тиждинь нима дощу, то ходили виймати стовпи, щоб дощ пішов – і пішов дощ!»³¹

Щоб викликати дощ, вдавались іще до цілої низки ритуальних дій, зокрема до хресних ходів та молебнів з освяченням криниць, які перед тим виливали й вимувлювали: «Якшо

дощу нима довго, то люди йдуть в церкву, правлять, плачуть і просять в Бога дощу. І бируть з собою дітей від двох до п'яти років (ни старших, бо ті вже можуть бути грішні). І батюшка всіх цих дітей причащає. А тоді стає на коліна і коло нього ставлять цих дітей на коліна. Він править там, а вони стоять, доки можуть, це ж маленькі діти, складають ручки, плачуть, просять дощу. А за цими дітьми стають їхні матирі чи батьки на коліна. І всі стоять на колінах, вся церква, плачуть і моляця. І ше була криниця Холодна, на беризі, де до Зелиниць іти [село за 3 км від с. Губча. – Л. І.]. Якшо вона замуляна, то стають чоловіки, вимулюють її і потім вже батюшка сьватить воду. І йдуть звіти з одправою, виртаюця до церкви»³². Проте до вимулювання криниць ставилися з певним застереженням: «То ше колись казала баба Луцина, шо була десь на беризі така криниця, називалася Безодня. То до неї тоже ходили сьватити і її виливали. Али багато ни виливали, до дна, бо може бути сильний дощ, може бути залива, то трохи виллють, а тоді вже її сьватять»³³.

Припиненню посухи сприяв також символічний похорон жаби. Власне, сам ритуал уже не зберігся, однак згадка про нього є: «Забити жабу, як нима дощу, і повісити за ногу на дереві, то буде дощ»³⁴. Коли ж ішов сильний дощ і град, виносили надвір пічне приладдя – лопату й кочергу, клали їх навхрест. Крім цього, рекомендували спіймати та перекусити градину³⁵.

Ціла низка заборон на різні види робіт, яких і сьогодні суворо дотримуються мешканці села, пов'язана з дванадцятьма та іншими церковними святами, з неділею. Так, у ці дні припиняються всі господарські та хатні роботи, за винятком приготування їжі та годування худоби. Не можна шити голкою, вишивати, різати ножицями, жати серпом, підмітати, підмашувати, замітати подвір'я, прати, прасувати, вішати випрану білизну на подвір'ї, підскубувати гусей, ходити до льоху, перебирати картоплю, сікти й квасити капусту, різати

птицю, ходити в ліс по дрова, однак дозволяється збирати в лісі гриби і ягоди, рвати садовину, варити варення, консервувати. Усі роботи завершуються в суботу до настання вечора, так само й напередодні свят. Пригадую формулу, якою завжди керувалася моя баба, Варава Оксенька, 1904 р. н., припиняючи будь яку роботу задовго до заходу сонця: «Вже сьвато зайшло!» або «Вже ниділя зайшла!» Така поведінка регулювалася відповідними текстами, які побутували в межах моєї родини, вулиці. З дитинства врізався мені в пам'ять образ закривавленої Неділі, яка ходила по лісі й голосила: «Антошка казала, що ходила Ниділя порізана, плакала по лісі. – Як це було? – Ну люди збирали ягоди в лісі, дівчата чи хто... Ти й чуєть, що хтось дуже плаче, іде по лісі і плаче. Ти й думали, що це хто заблудив. Ти й каже, давайте підем, бо хтось, мабуть, заблудив. Як вони виходять, то бачать, що йде дівка, така висока дуже і в білому вбрана, в білі довві сорочці. І кажуть, що всенька в кровлі, кров чирвона, всенька в кровлі. Кажуть: “Ти й що це таке, хто ти така, чо’ ти плачиш, і хто тебе так порізав?” То в’на каже, що я Ниділя, то, кае, бачте, це мене так люди порізали. Ти й каже: “Чо’ тебе порізали?” – “Ну бо в ниділю все роблять: рубають і ріжуть – і це мене!” І так сказала – і зара’ поділась. То це в ниділю ни мона нічо’ робити, ні різати, ні рубати, – баби спитайся, хай скаже!»³⁶

Цей мотив, до речі, трапляється і в народних релігійних піснях (псальмах), і в колядках, і в царинних піснях, які також, із певним застереженням, можна назвати нормативними текстами:

Бо та душа вельми грішна:
У неділю рано їла,
А в п’ятницю пісню піла,
А в суботу довго спала,
Отця й неньку не вважала³⁷.
Скаржилося світле сонейко,
Світле сонейко милому Богу:

– Не буду, Боже, рано схожати,
Рано схожати, світ освіщати,
Бо злі газдове понаставали,
В неділю рано дрова рубали,
А ми до личка тріски падали;
Бо злі газдині понаставали:
В пятнойку рано хуста зворили,
А ми на лиця воду виливали;
Бо злі дівойки понаставали:
В неділю рано коси чесали,
А ми до лиця волосся метали [3, с. 77].

Фольклористами ХІХ–ХХ ст. занотовано в численних варіантах прозовий сюжет про явлення нерозумній прясі / ткалі святої Середи / П'ятниці, яка суворо покарала за прядіння / ткацтво в її день. Віддаленим його варіантом можна вважати зафіксований мною наратив про явлення святого Андрія (тут ідеться не про постать св. апостола Андрія, а персоніфікацію свята) з докором за те, що господар зневажив його день: «То це на Андрея тоже вгосінь, все роблять на йо'. "А, – каже, – який там Андрей, мона на йо' все робити! Це, – кае, – ни вилике сьвато, яке там це сьвато!" Али, каже, очіняюця двері і, кае, заходить такий високий чоловік, до самої стелі, крепкий. В'ни полякалися. "Це, – кае, – баште, я, Андрей! Ви каете, шо ни виликий – баште, я виликий!" І сказав – і пішов. Так шо Андрей – це тоже сьвато»³⁸.

Окрема система заборон приурочена до різдвяно-новорічного циклу свят. Так, у цей період забороняється вимітати сміття, підмашувати піч, рубати дрова, виконувати будь-яку важку роботу по господарству. Тексти, що містять такі нормативи, часто мають структуру «причина – наслідок». Сюжет будується навколо порушення певної заборони та покарання за це: наприклад, господиня полізла мазати піч – народилися сліпі діти; господар гнув обіддя – народилось теля з оберненою назад шиєю. Звісно, що всі ці речі не мають причинно-на-

слідкового зв'язку, однак творення таких текстів є намаганням пояснити певні аномальні явища. «Сьвата звалися так: Різдво, Новий рік, Ордань. Ніхто нічо' ни робив. Сьміття од Різдва до Ново' року ни вимітали надвір, а на Щадруху виносили. Шити ни мо'на було голкою до Ново' року. Мастити ни мо'на було, бо будуть вівці руді родитися»³⁹.

Утім, інколи простежується певний асоціативний зв'язок між явищами і предметами, що мають зовнішню схожість, яка й стає сюжетотворчим мотивом: біле вапно – більмо на очах у дітей; вигнутий обід – вигнута шия в теляти: «Ти й ондо Палажка Митрикова попідмашувала до Ново' року, ти й родилась її дитина сьліпа. Обидьві очі замащані були вапном білим»⁴⁰; «Це до Ново' року я бачила в себе комедію таку. Тиля вродилося – шия обудом і назад головка була, назад заверняна. Це він обуддя саме плів тоді. То мати казали, шо ни роби. А він каже: “Багато ти там знаїш...” Потремали йо', ти й приїхав жид, дав п'ять рублів ти й забрав на хуру й повіз, таке гарне»⁴¹.

Причиною сліпоти новонароджених дітей може бути й порушення заборони вагітній жінці вимазувати піч ізсередини, особливо перед святами. Так, у нашій родині існує міф про виникнення спадкової хвороби – вродженої катаракти. Моя прабаба Гапка, будучи вагітною, полізла в піч напередодні Великодня. «А люди її казали, шо Гапко, ни лізь! А вона ни послухала і полізла. І вродився цей Варсон сліпий»⁴². Під час повторного запису я зрозуміла, що оповідачка акцентує саме на свідомому порушенні цієї заборони: «А її казали, шо ни треба лізти в піч, бо ни мона, бо народиця сліпа дитина. Ну вона там ни слухала і полізла в піч, мастила. Али як вже народився батько, то побачила, шо він сьліпий. Кружальцятка на очах такі білинькі були»⁴³.

Очевидно, такі заборони мали ще й своєрідну терапевтичну функцію: не лише тіло людини, а й худоба (коні, воли) має відпочити від повсякденної важкої праці. Чи не з цим

пов'язаний наратив про смерть чоловіка, який порушив заборону підслуховувати розмову худоби в новорічну ніч? Через цей переступ не лише він попросився з життям, але й воли змушені були працювати у свято, що подвоює гріх господаря. Водночас це один із фаталістичних сюжетів, кінець якого був заздалегідь зумовлений і неминучий. У ньому надзвичайно тісний причинно-наслідковий зв'язок між подіями. «Це на Щадруху, на Багатий вечир. Один багатий був дуже дядько. Кажуть, на Багатий вечир балакає вся худоба. Це в ніч під Новий Рік, в дванацять часов ночі. Каже: “Цей ночі будуть воли балакати, тра піти послухати!” Ну він прийшов і сидить. Воли собі їдять. А він сховався там, щоб ніхто його не бачив, сів і сидить в куточку. А воли вже наїлись, почухались їден об друво, потерлися, пириступили з ноги на ногу, постукали ногами і їден віл каже: “Охо-хо-хо-хо!” А друвий каже: “Та! Лягаймо вже, брате! Бо, – каже, – взавтра нам дорога пристоїть!” А той каже: “Да-а, да, брате, хазяїна свого повизем на кладовище...” А той злякався й помер. От і підслухав. Ти й повезли! Оце таке батько розказував»⁴⁴. Такі наративи, що ґрунтуються на уявленнях про відкритість у дні зимових свят часу і простору, поширені в усьому слов'янському світі.

Ретельно також стежать за тим, хто має першим зайти в хату на Різдво, на Новий рік і на Великдень. Це неодмінно має бути хлопець або чоловік; якщо ж зайде жінка, то нанесе в хату різної нечисті – комах, жаб, яких неможливо буде вивести протягом цілого року. Особливо не можна нікому нічого позичати в цей день, бо зведеться все господарство. «Як тоно сьвато, то вона ходить по хатах шо-нібудь позичати. То так і жди, шо буде жабів повно чи кузок всяких, тарганів. Буде повзати кругом хати»⁴⁵; «На Новий рік рано як перша людина зайде до хати чоловік, то на здоров'я, а як жінка, то нидобре. Будуть в хаті вестися комахи, жаба буде заходити...»⁴⁶; «Колись в мене в льоху було жабів – аж ворушаця картоплі! То це казали, шо хтось нидобрий зайшов»⁴⁷.

Будь-яка робота в дні свят, насамперед якщо це відбувається зумисно, наперекір традиції, досі розцінюється як зневага до свята, святого, за що того, хто робить, неминуче чекає кара Божа. Особливо жорстоким буває покарання за глум над святинею, ким-небудь зі святих чи дванадцятим святом. Мені вдалося зафіксувати цілу низку розгорнутих нормативних текстів, де йдеться про те, що той, хто якимось чином зневажив свято, був покараний смертю. Так несподівано помирає чоловік, який наперекір застереженню жінки йде працювати, або ж грім убиває дівчину, яка під час прополювання колгоспних буряків відверто глумиться зі свята Вознесіння: «Мартоха Демиха розказувала, що на Сорок сьватих, дядько ни вірив, шо то сьвато, присьваток, Сорок сьватих. Пішов в клуню молотити. Там помолотив, пішов до хати. А баба пикла йо' піріжки. Каже: “Дава-но тіх сорок піріжків, ззім, побачу, чи стануть ріжками в животі, чи не!” Він наївся – і став йо' боліти живіт. Баба ше сварилась на нього, каже, ни мили там дурного, шо ти там, каже, мелиш! Шо ни тра було, мол, йти тобі молотити, тра було оддихнути сьо'дні. І заболів його живіт. І поки до больниці, поки шо, – дід вмер»⁴⁸; «На Вознесенія в якомусь силі це було, ни в нашому. Вийшли жінки на бараки в колгосп, і одна там шось вичворала. Падала на землю й приказувала: “Вознесися! Вознесися!” І ни було ні дощу, ні хмарі – нічо'! І десь взявся пюзирчик маленький, і грім лупнув, і її забив. Тільки її! Ні жінок ни приглушив, нічо', тільки її забив і всьо. Маленький пюзирчик взявся! Кажуть, шо вона приказувала: “Господи, возниси мене!” То Він її возніс!»⁴⁹

Мотив про грім з ясного неба, який карає грішницю за глузування над святом, відомий ще в записках святителя Петра Могили, зроблених у 30-х роках XVII ст. Так, у його «Власноручних записках» міститься оповідь про те, як пані-католичка примушує селян жати поле в день Преображення, ще й на-сміхається з їхнього свята, за що грім з ясного неба спалює всі її ниви [6, с. 102]. Відомий у слов'янському фольклорі також

мотив про помилування Богом чоловіка, який змушений був сіяти власне поле на Великдень, та про покарання його градом і бурєю за навмисне порушення цих поведінкових норм.

Покарання може бути навіть за неналежне пошанування свята, про що розповідає один із зафіксованих мною наративів, який також транслювався у моїй родині. Йдеться про порушення порядку церковних богослужінь у разі, коли свято Благовіщення збігається з Великоднем, що трапляється нечасто (востаннє це було 7 квітня 1991 р., що сприймалося багатьма як добре знамення для України). У локальній традиції с. Губча, як і по всій Україні, свято Благовіщення вважають таким важливим, як і Великдень: забороняються всі види робіт («пташка гнізда не в'є, дівка коси не плете»), існує навіть прикмета про ідентичність погоди в ці дні: «Яка погода на Благовіщення, така буде і на Великдень». Тому неприпустимим уважалося зігнорувати благовіщенську службу. У зафіксованому мною наративі Бог темрявою карає громаду і попа за те, що не відправили утреню Благовіщення, а відразу розпочали Великодню всеношну (насправді в такому випадку вони поєднуються, однак, звісно, домінують великодні піснеспіви). «А як колись було в один день Благовіщення і Вилигдинь, то треба правити ранше благовіщенську в церкві одправу, а потім Вилигдинь. А колись було так, що батюшка ни знав там чи шо, то стали правити Вилигдинь, то так зробилося, шо ни розвиднялось, було темно десь аж до часу дванацято'! Це так дід наш колись розказував, а їму його батько. І всі в церкві стояли й ни знали, чоґо це так довго дня нима! А як розвиднилось, то вже сонце було так, як під обід. І тоді люди полякалися і вирішили, шо це чириз це. І тоді сказали, шо ранше треба одправляти це, бо ранше ж ангил благовістив Марію, а потім вже Він виріс і воскрес»⁵⁰.

Цікаво, що майже ідентичний наратив був зафіксований на Бойківщині ще наприкінці ХІХ ст. Іваном Франком⁵¹ і опублікований ним 1898 року в збірці «Людові віруваня на Підгі-

рю»: «Буває так, що Благовіщене припаде на самий Великдень. То в такому разі повинні в церкві перед резурекцією відправити набоженство святому Благовісникови. Раз якось також так випало, але піп і дяк забули про Благовіщене. Відправили резурекцію ще досвіта, зачинають правити утренью, правлять, співають, а тут не розвидняється ані руш. Чекають-чекають, нема дня та й нема. Страх пішов по народі. Але тоді дяк пригадав собі, що забули про Благовіщене. Зараз відправили, що належить ся, і зараз розвидніло ся» [8, с. 203].

Особливо небезпечною для здоров'я та навіть життя вважається робота на Мавський (Мамський, Намський, Наньський) великдень, який досі святкується в нас у четвер Світлого тижня. Найперше забороняються в цей день польові та будь-які інші земляні роботи. «Церква ни признає, али люди старі знають, шо в читвер можна робити все, тільки в зимлі ни можна ритися, шо це керують намки в цей день»⁵². Не можна виходити в поле, «поратися на городі», «підсипати квочку», прати на кладці. Цю традицію регулюють відповідні прозові наративи, у яких розповідається про ненавмисне або й свідоме порушення цих заборон, яке завжди закінчується трагічно для персонажа оповіді. Це або переляк, або хвороба (поява «мавської кістки»), або смерть. «На Наньський вилигдінь ни йди, ни порайся на городі. Бо жінка в силі була, поралася на городі, і з неї стало лятися – і померла жінка!»⁵³; «Стара Кардашка казала, шо десь на сіножатах було в неї поле. Пішла сапати. Ти й казали їй вдома, шо ни йди, – али пішла! Скинула китля [верхня тканя одежина. – Л. І.]... То як чує, то якись писк. В'на підводиця, – то в'ни чирідкою, біжать, каже, житами цими і підцибують. Но в'на чула, шо можуть залоскотати. То в'на стала тікати, геть китля покинула. Ти й дудоми втікла. А друго' дня з старим Грицьком поїхали, бо ж китиль там, на полі! То як прийшли, то застали тільки гнотики з китля, порвали китля»⁵⁴; «Казав батько, дід твій, шо сьвато, ни сьвато це, али робити ни треба нічо'. Бо колись в цей день дід Дивачок

раненько пішов копати рова. І пирид гобідом заболіла нога, і він трохи пожив, і помер. Так і з ноги помер він. Отак!»⁵⁵; «І ще в цей день баба Мариня пішла з гуною на річку прати. Ну й каже, тільки-шо начала прати, там, каже, скілка штук випрала. І, каже, як зірвався віхор, то чуть, каже, мине ни вкинув і хлопця чуть ни вкинув в річку! І в'на злякалася й забрала дитину, забрала те дрантя, ни попра. І більше ни йшла прати в цей день. Каже, в хаті робити буду, а надвір ни піду»⁵⁶.

Дуже близькі варіанти до останнього із цих сюжетів зафіксував у XVII ст. вже згадуваний святий Петро Могила. Щоправда, вони прив'язані до свят Преображення та Благовіщення: жінка іде в поле жати в день Преображення – і вмирає від того, що чорний вихор залітає їй під одержу [6, с. 103]; пан змушує наймита орати в день Благовіщення, а коли той відмовляється, сам стає орати, щоб поглумитись над святом – і несподівано чорний вихор забирає і його, і сина, і волів [6, с. 123–124].

Тяжким гріхом вважали на Поділлі польові роботи на Рахманський великдень, який, на відміну від Мавського, святкували в день Переполовнення. Тут варіюється фольклорний сюжет про чоловіка, який цього дня виїхав у поле орати / звозити снопи і провалився під землю разом з волами і плугом. Відголоски цієї легенди записала Оксана Шалак у с. Котюжани Мурованокуриловецького району Вінницької області [13, с. 88–90].

Одна з форм покарання за роботу на Мавський великдень, відома майже по всій Україні, – це поява на тілі так званої мавської кістки (жировик, локальна формула «гуля виросла»). «Люди старі споконвіку знають, шо в Намський вилигдинь ни можна лізти в землю. Бо обізатільно десь якась гуля має бути. Так от моя свикруха ни вірила в це ніколи, і в неї появились гульки на голові, трицять три гульки, вся голова в гульках. То, може, це й Намський вилигдинь це дав, бо вона знала й все робила»⁵⁷.

В усній традиції села досі зберігаються архаїчні способи її лікування. Це притискання хворого місця до тіла померлого: «То ж була в мене така як сливка, пливала! До ко'сь я притиснула... а-а, до дядини! Тако прийшла, притулила тихенько так, ніко' ни було, притиснула три рази нею, ше й тихенько сказала, щоб ніхто ни чув: “Згинь, пропади, де взялась, туди йди!” І ни стало, й типер нима, тільки тверде місце. Це я шось в сьвато робила, на Мамський вилигдинь. Я ніко' ни слухала, садила картоплі»⁵⁸; притискання руки покійника до «мавської кістки»: «То вже потом, в ко' вона виросте, то йде до покойніка, бире покойнікову руку і пальцем притискає три рази, то ни стане. Він має її забрати»⁵⁹; обведення хворого місця мертвою кісткою людини або тварини: «В мене колись виросла така, як кулак, і болить, шо страшно! То мати пішла на цвинтар і найшла костомашу з мирця. І обчиркнули так'о кругом, і пирихристили. Али вони так обчиркнули, шо я й ни чула, бо я спала. А за два дні поділась та кістка, ни стало»⁶⁰.

Є також відповідні рекомендації, як слід поводитися із самою мертвою кісткою: у жодному разі не можна порушувати її спокій: «Як в ко' мавська гулька є, бо є багацько... То це побачити, як лижить ця костомашка, і взяти її. Прикласти, обчиркнути, пирихристити і притиснути, а тоді занести й покласти так, як вона лижала, і тим самим боком там, де вона лижала. То подіниця, поможе⁶¹. Побутує заборона споживати їжу в той час, коли по вулиці йде похоронна процесія – «бо гуля виросте».

Окремий блок становлять наративи, які часто розповідають у дні Великого посту. Принаймні якщо звернути увагу на дату фіксації, то справді всі вони записані мною в цей період (варто зазначити, що, живучи у фольклорному середовищі, я здійснювала записи не на замовлення, а фіксувала живу усну комунікативну ситуацію, яка виникала спонтанно). Це розгорнуті сюжетні оповіді, для яких характерно те, що вони завжди поєднуються зі снотлумачними наративами, які часто

стають сюжетотворчими елементами (померла сусідка в сні просить хліба; померла свекруха нагадує невістці про необхідність подати поминальну граматку в церкву). Основні мотиви цих оповідей такі: слід обов'язково подавати милостиню, не можна відмовляти жебракові («дідові»), який зайшов у хату, «бо може то святий який або Господь»; якщо приснився покійник, навіть чужа людина, і чогось просить, необхідно подати милостиню за його душу; необхідно подавати поминальні граматки в церкву на весь піст; не можна гроші подавати в милостиню, а лише харчі: «Сниця, що приходить мати. Приходить, каже, чую, що йде мати. Йде – чап-чалап... Чую, що мама йдуть. Каже: “Нінко! Ти спиш?” – “Не!” – “Та й ти, – каже, – дала гроші? Ни дала ні кусочка хліба, ні кусочка булки, чи якогось пиріжка, чи яблука? А ти дала гроші? Хіба ми будим їсти гроші? Ти так нас закрипила? Ми гроші ни бу-удим їсти!” <...> Тоді в сні вже благодарить: “Як ми всі добре пообідали! Спасибі!”»⁶²; милостиня завжди йде на той світ, за неї дякують померлі батьки, що приходять у сні. Так, в одній із оповідей дочка висловила докір матері за подану нею милостиню. Але після сну думка її змінилася: «Мамо, ви знаєте, що мені приснилося? Шо приходив наш батько! А я питаю: “Може, вам дати обідати?” (А я знаю, що батько помер). А він каже: “Ни хочу я обідати! Ви вчора дали ціх дві яйці, – як я наївся! Як я ситий! То я навіть ни знаю, скільки я буду ситий! Спасибі, шо ви мене так закрипили!” І вона вже каже: “Мамо, простіт міні, шо я так сказала! Ви бачите, куди воно пішло!”»⁶³; милостиня буде після смерті поставлена перед душею того, хто її сотворив (мотив про порожній стіл жадібно-го та багатий стіл щедрого чоловіка).

На цю тему я зафіксувала оригінальне оповідання про скупу свекруху, яка за життя нікому нічого не давала, а в останній день Масниці всі харчі викидала свиням, та милосердну невістку, яка потай відносила все це бідним сусідам, у яких було десятеро дітей. Коли ж народилося в них двоє телят,

вона не призналася свекрусі, а передала телятко сусідам. Носії традиційного світогляду осуджують жадібність і фарисейство свекрухи як найбільший гріх і виправдовують вчинки невістки. У їхньому уявленні подання милостині в цьому випадку не крадіжка, а добродесність. Тож фольклорна традиція повідомляє про велику нагороду їй на тому світі і про позбавлення нагороди свекрухи: «І от вона вже вмирає. Ця свикруха, поховали її. І сниця синові. Став кричати він уночі – а ця йо'ни зачіпає, жінка: шось-то їму сниця... В'на йо' питає, жінка: “Чо' це ти кричав?” – “А міні приснилась мати, – (а в їх двоє чи четверо свиней), – що коло свиней виграбувала руками то, що свині їдят! Виграбувала коло свиней. Страшно міні, – кає. І, – кає, – два столи міні приснилося, їден матирин стіл, а їден твій стіл. То на твою столі біла скатирка і всьо-всьо-всьо є, єть, – кає, – зёрнята й то є, і ше й золоте телятко стояло на столі на твою! Шо ж то за золоте теля?” То в'на знає, али ни каже. Бо шо хто добре зробив чи дав, то все пирид Богом є і пишиця. А матирин стіл – то тільки скатирка застеляна біла, і більш нічо' нима – бо вона нікому нічо' ни дала!»⁶⁴

Висновок. Усі розглянуті тексти мають переважно виховну, апотропеїчну, а деколи й терапевтичну функцію. Через них трансливалися стереотипи поведінки, закріплювалися певні звичаї, які ставали повсякденною нормою. І хоча вони й представляють локальну традицію одного села, проте тісно пов'язані із загальноукраїнськими й спільнослов'янськими віруваннями та уявленнями, мають численні варіанти в записах різних збирачів, що здійснювалися протягом кількох століть.

ПРИМІТКИ

¹ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері – Іваннікової (дівоче прізвище Варава) Тетяни Варсонівни, 1939 р. н., освіта початкова, пенсіонерка.

- ² Записала Л. Іваннікова 12 березня 1994 р. від матері.
- ³ Записала Л. Іваннікова 20 квітня 2017 р. від Кравчук (дівооче прізвище Щерб'юк) Надії Семенівни, 1940 р. н., освіта середня спеціальна, колишній культпрацівник, на час запису була регентом церковного хору.
- ⁴ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері.
- ⁵ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері.
- ⁶ Записала Л. Іваннікова 11 лютого 2023 р. від матері.
- ⁷ Записала Л. Іваннікова 20 квітня 2017 р. від Кравчук Надії Семенівни.
- ⁸ Записала Л. Іваннікова 24 лютого 2007 р. від матері по телефону.
- ⁹ Записала Л. Іваннікова 8 листопада 1988 р. від матері.
- ¹⁰ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері.
- ¹¹ Записала Л. Іваннікова 11 вересня 1993 р. від матері.
- ¹² Записала Л. Іваннікова 1 вересня 1992 р. від матері.
- ¹³ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері.
- ¹⁴ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері.
- ¹⁵ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від Кравчук Ольги Данилівни, 1908 р. н., освіта початкова, церковна півчачка.
- ¹⁶ Записала Л. Іваннікова 24 лютого 2007 р. від матері по телефону.
- ¹⁷ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від матері.
- ¹⁸ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від Варави (дівооче прізвище Вознюк) Панасії Аврамівни, 1927 р. н., освіта початкова, церковна півчачка.
- ¹⁹ Записала Л. Іваннікова 13 вересня 1993 р. від матері.
- ²⁰ Записала Л. Іваннікова 12 березня 1994 р. від матері.
- ²¹ Записала Л. Іваннікова 24 лютого 2007 р. від матері по телефону.
- ²² Записала Л. Іваннікова в березні 1983 р. по пам'яті зі слів матері, а їй розповідав мій дід, Варавя Варсон Віхторович, 1902 р. н.
- ²³ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від Кравчук Ольги Данилівни, 1908 р. н.
- ²⁴ Записала Л. Іваннікова 12 березня 1994 р. від матері.
- ²⁵ Записала Л. Іваннікова 24 лютого 2007 р. від матері по телефону.
- ²⁶ Самозапис 22 січня 1996 р.
- ²⁷ Записала Л. Іваннікова 6 вересня 1990 р. від матері.
- ²⁸ Записала Л. Іваннікова 3 лютого 1988 р. від Варави Панасії Аврамівни, 1927 р. н.
- ²⁹ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від Варави Панасії Аврамівни.
- ³⁰ Записала Л. Іваннікова 17 червня 2006 р. від матері.
- ³¹ Записала Л. Іваннікова 20 квітня 2017 р. від Кравчук Надії Семенівни.
- ³² Записала Л. Іваннікова 17 червня 2007 р. від матері по телефону.
- ³³ Записала Л. Іваннікова 17 червня 2007 р. від матері по телефону.

- ³⁴ Записала Л. Іваннікова 17 червня 2007 р. від матері по телефону.
- ³⁵ Самозапис, чула в дитинстві від різних людей, коли траплялися сильні грози.
- ³⁶ Записала Л. Іваннікова 6 серпня 1987 р. від матері та від баби, Варави Ксенії Самійлівни, 1904 р. н.
- ³⁷ Записала Л. Іваннікова 1988 р. в с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл. від Борисенко Марії Юхимівни, 1914 р. н.
- ³⁸ Записала Л. Іваннікова 6 серпня 1987 р. від матері.
- ³⁹ Записала Л. Іваннікова 25 липня 1988 р. від Цісарук Оксеньки Устимівни, 1910 р. н., та Варави Тодоськи, 1903 р. н.
- ⁴⁰ Записала Л. Іваннікова 25 липня 1988 р. від Варави Тодоськи.
- ⁴¹ Записала Л. Іваннікова 25 липня 1988 р. від Цісарук Оксеньки Устимівни.
- ⁴² Записала Л. Іваннікова 9 вересня 1990 р. Самозапис зі слів матері.
- ⁴³ Записала Л. Іваннікова 13 лютого 2023 р. від матері.
- ⁴⁴ Записала Л. Іваннікова 8 листопада 1988 р. від матері.
- ⁴⁵ Записала Л. Іваннікова 20 серпня 1989 р. від матері.
- ⁴⁶ Записала Л. Іваннікова 25 липня 1988 р. від Цісарук Оксеньки Устимівни.
- ⁴⁷ Записала Л. Іваннікова 25 липня 1988 р. від Варави Тодоськи.
- ⁴⁸ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від Варави Панасії Аврамівни.
- ⁴⁹ Записала Л. Іваннікова 20 лютого 1997 р. від Мартинюк Тетяни Давидівни, 1931 р. н.
- ⁵⁰ Записала Л. Іваннікова 12 березня 1994 р. від матері.
- ⁵¹ Щиро дякуємо за цю підказку докторці філологічних наук пані Ганні Сокіл.
- ⁵² Записала Л. Іваннікова 20 квітня 2017 р., на Мавський великдень, від Кравчук (дівооче прізвище Щерб'юк) Надії Семенівни.
- ⁵³ Записала Л. Іваннікова 20 квітня 2017 р. в сільському магазині розмову кількох жінок, які відмовилися себе представити.
- ⁵⁴ Записала Л. Іваннікова 3 лютого 1988 р. від Варави Панасії Аврамівни.
- ⁵⁵ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від матері.
- ⁵⁶ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від матері.
- ⁵⁷ Записала Л. Іваннікова 20 квітня 2017 р. від Кравчук Надії Семенівни.
- ⁵⁸ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від матері.
- ⁵⁹ Записала Л. Іваннікова 15 травня 1988 р. від Варави Панасії Аврамівни.
- ⁶⁰ Записала Л. Іваннікова 24 серпня 1989 р. від баби Марині, боялась себе називати, 1911 р. н.

- ⁶¹ Записала Л. Іваннікова 24 серпня 1989 р. від баби Марині.
- ⁶² Записала Л. Іваннікова 10 січня 1997 р. від Крещенко Олени Іванівни, 1923 р. н., церковної півчої.
- ⁶³ Записала Л. Іваннікова 10 січня 1997 р. від Крещенко Олени Іванівни.
- ⁶⁴ Записала Л. Іваннікова 19 березня 1994 р. від Цимбал Ольги Василівни, 1917 р. н.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевська К. М. Дума про пригоду на морі Поповича. *Первісне громадянство*. Київ, 1926. Кн. 1–2. С. 1–35.
2. Гузій Р. Б. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2007. 352 с.
3. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / упоряд., передм. Михайла Москаленка. Київ : Дніпро, 1988. 294 с.
4. Коваль-Фучило І. М. Регламентация оплакування у східнослов'янській голосильній традиції. *Слов'янський світ*. 2013. Вип. 11. С. 176–204.
5. Милорадович В. П. Народний сонник. *Слов'янський світ*. 2015. Вип. 14. С. 225–234.
6. Могила П. С. Собственноручные записки Петра Могилы. 1) Сказания Петра Могилы о чудесных и замечательных явлениях в Церкви Православной (Южно-Русской, Молдо-Влахийской и Греческой). *Архив Юго-Западной России*. 1887. Ч. 1. Т. 7. С. 49–132.
7. Ставицька Я. В. Народна онейромантика українців у контексті календарної обрядовості. *Слов'янський світ*. 2016. Вип. 15. С. 240–251.
8. Франко І. Я. Людові віруваня на Підгір'ю. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. 5. С. 160–218.
9. Чебанюк О. Ю. «Баба Марта», «самашедша Євдоха» і «Авдотья-Плющиха»: релікти весняного новоліття в південних і східних слов'ян. *Слов'янський світ*. 2012. Вип. 10. С. 134–146.
10. Чебанюк О. Ю. Рік у традиційній картині світу українців: прагматика і фольклорна семантика. *Слов'янський світ*. 2020. Вип. 19. С. 64–81.
11. Чебанюк О. Ю. Фольклорна семантика фаз місяця в часовому кодї традиційної культури східних слов'ян. *Слов'янський світ*. 2016. Вип. 15. С. 76–99.
12. Чебанюк О. Ю. Цикл богородичних свят українців у європейському контексті. *Українознавчий альманах*. Київ, 2013. Вип. 11. С. 226–229.

13. Шалак О. І. Уявлення про рахманів і рахманський великдень: гене-за, динаміка традиції. *Слов'янський світ*. 2020. Вип. 19. С. 82–97.

14. Шевчук Т. М. «Куди ніч, туди й сон...»: традиційні формули нейтралізації «недобрих» снів. *Слов'янський світ*. 2017. Вип. 16. С. 120–133.

REFERENCES

1. HRUSHEVSKA, KATERYNA. Duma about an Adventure of Popovych at Sea. In: Kateryna HRUSHEVSKA, ed., *Primitive Citizenship and Its Remnants in Ukraine (Primitive Culture and Its Remnants in Ukraine, Social Prehistory. Folk Art in Sociological Prospect): A Scientific Yearbook*. All-Ukrainian Academy of Sciences' Cultural and Historical Committee. Kyiv: State Publishing House of Ukraine, 1926, issues 1 and 2, pp. 1–35 [in Ukrainian].

2. HUZIIY, Roman. *From the Folk Thanatology: Carpathians-Related Studies*. Lviv: Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2007, 352 pp. [in Ukrainian].

3. MOSKALENKO, Mykhailo (compiled, prefaced by). *The Golden Word. A Poetic Cosmos of Ancient Ruthenia*. Kyiv: Dnipro, 1988, 294 pp. [in Ukrainian].

4. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Regulations of Mourning in the East Slavonic Wailing Tradition. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskiy IASFE, 2013, iss. 11, pp. 176–204 [in Ukrainian].

5. MYLORADOVYCH, Vasyl. Rites and Songs of Lubny District, Poltava Governorate, Recorded over 1888–1895. Ch. 1. Folk Dream Book. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskiy IASFE, 2015, iss. 14, pp. 225–234 [in Russian].

6. MOHYLA, Petro. Autographic Notes of Petro Mohyla. 1) Tales of Petro Mohyla about Miraculous and Remarkable Phenomena in the Orthodox (Southern Russian, Moldavian-Wallachian and Greek) Church. pp. . In: Stepan GOLUBEV, ed., *The Archives of Southwestern Russia*. Kyiv: Hryhoriy Korchak-Novytskyi Printing House, 1887, pt. 1, vol. VII: October, pp. 49–132 [in Russian].

7. STAVYTSKA, Yaryna. Ukrainian Folk Oneiromancy in the Context of Calendar Rituals. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskiy IASFE, 2016, iss. 15, pp. 240–251 [in Ukrainian].

8. FRANKO, IVAN. Folk Beliefs in the Foothills. In: Ivan FRANKO, ed. *The Ethnographic Collection*. Published by the Ethnographic Commission of the Shevchenko Scientific Society. Lviv: Shevchenko Scientific Society Printing House under supervision of Karol Bednarskyi, 1898, vol. 5, 1898, pp. 160–218 [in Ukrainian].

9. CHEBANUK, Olena. “Granny March”, “Mad Dochia” and “Avdotyaplyushchyha”: Relics of Vernal Revival among Southern and Eastern Slavs. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. On the Occasion of the XVth International Congress of Slavists. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskyi IASFE, 2012, iss. 10, pp. 134–146 [in Ukrainian].

10. CHEBANUK, Olena. A Year in the Traditional World Outlook of Ukrainians: Pragmatics and folkloric Semantics. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskyi IASFE, 2020, iss. 19, pp. 64–81 [in Ukrainian].

11. CHEBANUK, Olena. Folkloric Semantics of Lunar Phases in the Time Code of the Eastern Slavs’ Traditional Culture. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskyi IASFE, 2016, iss. 15, pp. 76–99 [in Ukrainian].

12. CHEBANUK, OLENA. Cycle of Ukrainians’ Marian Feast Days in the European Context. In: Mykola OBUSHNYI, ed.-in-chief, *Almanac of Ukrainian Studies: A Scientific Periodical Journal*. Taras Shevchenko Kyiv National University. Kyiv: Millennium, 2013, iss. 11, pp. 226–229 [in Ukrainian].

13. SHALAK, Oksana. Concepts of Rahmans and the Rahmanish Easter: Genesis and Dynamics of the Tradition. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskyi IASFE, 2020, iss. 19, pp. 82–97 [in Ukrainian].

14. SHEVCHUK, Tetiana. “Which Way the Night Goes, This Way the Dream Does..”: Traditional Formulae for Neutralizing Inauspicious Dreams. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskyi IASFE, 2017, iss. 16, pp. 120–133 [in Ukrainian].

Надійшла / Received 20.07.2022

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 13.12.2022